

mr sc. Saša Salihović

UDK 930.85 (497.6) „1878/...“

KULTURNE PRILIKE U BOSNI I HERCEGOVINI NAKON 1878. GODINE

SAŽETAK

Svaka država i narod kroz svoje kulturno stvaralaštvo zapravo pišu i svoju autobiografiju. Radi se, dakle, o činjenici da su Bošnjaci drevni evropski narod koji je dao svoj veliki politički i kulturni doprinos svjetskoj historiji još u okvirima Osmanskog carstva. Život u BiH nakon 1878. godine se odvijao u skladu sa političkim, kulturnim i društvenim prilikama toga vremena. BiH se krajem XIX st. nalazila u jednom politički prelaznom i zamršenom stanju. Dolaskom Austro-Ugarske, 1878. Godine, dolazi i do dodira, „sudara“ i „sukoba“ dviju kultura, orijentalne i zapadnoevropske. Ustvari, borba na društveno-političkoj sceni, kao i političke turbulencije početkom XX st. su duboko ostavile traga na cjelokupno evropsko kulturno nasljeđe i stvaralaštvo, pa samim tim i u BiH, bez obzira što tada uvidamo prisustvo krutog tradicionalizma koji u principu isključuje progres, ali i progres koji dosta često zaobilazi vrijednosti jedne tradicije. Bez obzira na nominiranje naciolanih kultura u to vrijeme (koja je u slučaju BiH neophodna i koja predstavlja put ka državi-naciji, kao što je bio princip ustrojavanja svake druge evropske države) tadašnje generacije su kroz borbu za kulturno-prosvjetnu i vakufsko-mearifsku autonomiju iskazale sav sjaj bosanskog kulturnog duha na svim područjima. Tadašnja borba je pokazala da je „evropska historija predstavljala monoreligijsku homogenizaciju, koja isključuje drugo i različito kao strano i tuđe. To iskustvo identiteta i totaliteta, što je zasnovano na centrizmu, volji većine tj. demokratiji jeste upravo bit rečenoga, bez mogućnosti heterogenog i jeste osnov za formiranje država kao nacionalnih. Za razliku od njih, Bosna i Hercegovina, njen kulturni duh, diferentia specifica, kao paradigma i idiom za multikulturno, multinacionalno i multikonfesionalno biće, a utemeljeno na razlici i uvažavanju različitosti i diobi, gdje sve diferencijacije predstavljaju najviši nivo integracije i ona može jedino da funkcioniše kao suprotnost, različitost i dioba. S obzirom da je BiH, kao i njen duh, utemeljen na različitosti, obaveza države i svih institucija je da osiguraju uslove za djelovanje integrativnih i regulativnih segmenata unutar kulturnog djelovanja na teritoriji cijele države kao jedinstvene i da BiH bude reprezent svih ostvarenja u svijetu i državi, jer svaki partikularizam je onemogućava da djeluje kao takva“¹ (Bosanski duh, Bosna i Hercegovina, Mogućnosti i perspektive razvoja, Sarajevo, 1999. god) i na taj način stavi tačku na davno započetu borbu u tom smislu davne 1878. godine.

Ključne riječi: vakufsko-mearifska autonomija, kulturni preporod, reis-ul-ulema (vrhovnik islamske vjerske zajednice), medžlis, rijaset.

KULTURNE PRILIKE U BiH NAKON 1878. godine

Uzimajući u obzir naprijed navedene teorijske dileme oko definiranja pojma kulture, njenog širokog poimanja definiranja i mnoštva definicija koje daju teoretičari kulture, zadržat ću se na jednom kratkom povijesnom prikazu kulturnih zbivanja u Bosni i Hercegovini u navedenom periodu, tj. borbi za kulturno-prosvjetnu i vjersko vakufsko-mearifsku autonomiju bosanskih pravoslavaca Srba i bosanskohercegovačkih muslimana, Bošnjaka, jer su se bosanski katolici vrlo brzo prilagodili zapadnjačkom načinu života i kroz pominjani prozelitizam poistovjetili s hrvatskom nacionalnošću. Doba austro-ugarske uprave, iako relativno kratko, svega četiri decenije (1878.-1918), nesumnjivo predstavlja jedan od najznačajnijih perioda u novijoj ekonomskoj, političkoj i kulturnoj povijesti Bosne i Hercegovine. To je vrijeme dubokih unutarnjih ekonomskih, psihosocijalnih, političkih i kulturnih previranja i promjena koje su zahvatale cijelu Bosnu i Hercegovinu koja je pretvorena u područje poslovnih operacija modernog kapitalizma. Različiti planovi Austrije da osvoji Bosnu datiraju još iz prve polovine XVII stoljeća. Ove planove Austrija je pokušala ostvariti u tri maha, 1697., 1737. i 1788/91. godine, ali svaki put bez trajnog uspjeha. Tek je 13. jula 1878. godine, nakon četiri stotine godina vlasti Osmanske carevine, Austro-Ugarska monarhija dobila mandat da okupira i upravlja Bosnom i Hercegovinom. Ovu odluku je objavio Otto von Bismarck, predsjedavajući Berlinskog kongresa, u poznatom članu XXV Berlinskog ugovora.

Nakon početnog šoka kojeg doživljavaju sa okupacijom Bosne i Hercegovine od strane Austro-ugarske, jedan dio muslimanske inteligencije pokušava već početkom devedesetih godina XIX stoljeća inicirati kulturni preporod u smislu buđenja i učvršćivanja svijesti kod svoga naroda o njegovom slavenskom porijeklu i potrebi približavanja Zapadu, naravno uz očuvanje islamske kulturne komponente kao odlučujuće. Međutim, pored ove, djelovala je i tradicionalistička struja koja se nalazila u izvjesnoj opoziciji naspram režima. Na prelazu iz XIX u XX stoljeće desio se odlučan zaokret prema samobitnosti muslimanskog stanovništva kroz njihov zahtjev za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju, kada će i pojam musliman sve više nadrastati značenje vjerske pripadnosti i inklinirati ka nacionalnoj identifikaciji. U svakom slučaju, najdelikatniji zadatak austro-ugarskih vlasti je odnos i postupanje prema tri glavne vjerske zajednice. Naravno da su ih financiranjem škola donekle pridobili za saradnju i ostvarili izvjestan utjecaj na njih. Preduzete su i mjere da se austro-ugarskim vlastima osigura utjecaj na imenovanje predstavnika u svakoj pojedinoj vjerskoj zajednici. Car je od pravoslavnog patrijarha dobio pravo da imenuje episkope u Bosni i Hercegovini, a slično je pravo dobio i od pape da imenuje katoličke biskupe. Sami su, pak, muslimani predložili da se u Bosni osnuje njihova vjerska hijerarhija nezavisna od Istambula, a to je i postignuto 1882. godine tako što je car imenovao reis-ul-ulemu („vrhovnika vjerske zajednice“), koji je bio na čelu četvoročlanog medžlisa ili savjetodavnog vijeća.

Od sve tri vjerske organizacije, Katolička se crkva ponajviše razvijala i mijenjala. Franjevci su izgubili svoj monopol jer su se pojavili isusovci. Osnovana su dva

sjemeništa u kojima su predavali isusovci. U Sarajevu je podignuta katolička katedrala u periodu od 1884. do 1889. godine, a nešto ranije i crkva svetog Ante Padovanskog. Broj je katolika porastao zahvaljujući prilivu doseljenika iz Austro-Ugarske. U samom je Sarajevu taj broj narastao od 800., 1878. godine na 3.876. za svega šest godina. Sa četiri biskupa i sa neobično odlučnim nadbiskupom Štadlerom koji je provodio prozelitizam, te je u Sarajevu služio za cijelog razdoblja od 1882. do 1918. godine, Katolička je crkva bila aktivnija nego ikad u svojoj hiljadugodišnjoj historiji u Bosni i Hercegovini. Ali, vlasti su bile svjesne opasnosti da bosanski katolici postanu privilegovana zajednica. Njihova je oprezna politika imala opravdanja jer su rimokatolici, koji su dugo očekivali pomoć od Austrije i, naravno, pozdravili njen dolazak kao velike katoličke sile, pomalo bili razočarani što oni, koji tvore nešto više od jedne petine naroda, ne mogu nastupati kao „glavni“ u bosanskoj vlasti. Prema nama, to je bio najbolji dokaz jednakog postupanja vlasti sa različitim konfesijama od same činjenice da su postojala takva razočaranja. Uvođenje redovne crkvene hijerarhije u Bosni i Hercegovini 1881. godine označava važnu prekretnicu u historiji Katoličke crkve u savremenoj Bosni i Hercegovini i ujedno označava i početak dugotrajne napetosti između franjevačkog reda u Bosni i dijecezanskog klera. Američki novinar W. E. Curtis, koji je posjetio Bosnu 1902. godine, stekao je utisak jednakopravnosti i jednakog postupanja sa svima: „Članovi različitih vjeroispovijesti druže se jedni s drugima na prijateljskoj osnovi iskazujući uzajamno poštovanje i uzajamnu toleranciju; sudovi mudro i pošteno sude, pravda je zajamčena svakom građaninu, bez obzira na vjersku pripadnost i društveni položaj.“² (Grupa autora, Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do II svjetskog rata, Sarajevo, 1996, str. 224.) Ipak, vjerski su interesi s vremena na vrijeme još ubacivali štapove u točkove najpažljivije konstruirane državne mašinerije toga vremena. Najbolnji problem predstavljalo je prevjeravanje, odnosno pokatoličavanje. Obično su muslimanske djevojke prelazile na katoličku vjeru radi svojih budućih muževa i tako izazivale veliku sablazan i nanosile sramotu svojoj porodica. Premda katolički svećenici nisu otvoreno nastojali pridobiti muslimanke za svoju vjeru, činili su sve što je bilo u njihovoj moći da pomognu onima koje dolaze k njima, sakrivajući na primjer, djevojke u samostane ili u nadbiskupski dvor i odbijajući da odaju policiji njihovo sklonište. Nakon nekoliko ovakvih incidenata vlasti su 1891. godine pristale na muslimanske zahtjeve i donijele propise prema kojima se moralo postupati u spornim slučajevima: dvomjesečni rok čekanja, povjerenstvo koje će istražiti svaku optužbu o prisili, itd. Ovime su donekle umireni muslimani u svojim strahovanjima, ali nakon dvanaest godina, kad je nadbiskup Štadler bio upleten u još jedan sporni slučaj, u kojem je riječ bila o jednoj muslimanskoj udovici i njeno dvoje djece, nadbiskup je otkrio da su vlasti 1895. godine sklopile s papom tajni sporazum prema kojem katolički svećenici imaju pravo komunicirati s potencijalnim preobraćenicima, te tako potajno obezvrijedile propise koje su same donijele. Pri svemu ovome ne treba zaboraviti da se, uprkos određenim pisanjima, a posebno Noela Malkolma, Katolička crkva ipak osjećala najsigurnijom i sa najmanje problema rješavala sve zadatke koje je dobijala od pape i pri tome širila svoju duhovnu i materijalnu kulturu širom Bosne i Hercegovine.

Nije se tu radilo samo o širenju katoličke konfesije i kulture, već i zapadne kulture i kulturnih vrijednosti, a najprijemčiviji su bili upravo muslimansko stanovništvo koje se našlo u rascjepu između dvaju kultura-islamsko-orijentalne te katoličko-zapadne i svih vrijednosti te zapadne kulture, pri čemu se ipak zatamnjivala islamska kultura i njene vrijednosti.

Nezadovoljstvo muslimanskog stanovništva položajem svojih vjersko-prosvjetnih institucija i nakon uspostavljanja Rijasetu 1882. godine imalo je za posljedicu nastajanje Autonomnog pokreta za vjersku i vakufsko-prosvjetnu autonomiju. Sve je krenulo pojavom različitih vakufskih pitanja. Kada je Privremena vakufska komisija, na traženje Zemaljske vlade, ustupila sarajevska mezarja Šehitluke i Čekrekčinicu za javne parkove, što se protivilo šerijatskim propisima i islamskim običajima, Muslimani su ustali protiv te odluke i 1886. godine obratili su se jednom predstavkom caru, kojom su tražili vakufsku samoupravu. Ovim je označen početak kontinuirane borbe Bošnjaka za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju. Sve do dolaska Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu 1878. godine, nije se postavljalo pitanje pravnog položaja ili organiziranja posebne ustanove koja bi se brinula o vjerskim pitanjima muslimana. Do tada se Bosna i Hercegovina nalazila u okviru Osmanskog carstva, u kome se organizaciono jedinstvo muslimana ogledalo u privrženosti islamskim propisima, a to jedinstvo muslimana simbolizirano je kroz instituciju halife kao duhovnog stožera muslimana. Vjerske poslove u ime halife obavljali su dekretirane muftije, šerijatske sudije, muderisi i imami. U Osmanskom razdoblju vjerski stalež smatran je dijelom državne administracije kojom su bili povjereni različiti poslovi u upravi, lokalnoj administraciji i vjerskim poslovima. Pravosudne poslove i suđenje obavljale su šerijatske sudije koji su, dakle, bili dio vladajućeg aparata i plaćani od strane države. Također, imamsko-hatibski poslovi, osobito džuma-namazi, zatim obrazovni sektor, kao što su vjerske škole (medrese), bili su dio brige državne uprave. Dolaskom Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovnu vjekovima ustaljeni oblici organiziranja vjerskih poslova se raspadaju, a islam više nije državna religija koju država pomaže kao što je to bio slučaj u vrijeme Osmanske uprave. Također, ulema i vjerski kadar gubi ulogu i značaj koji je nekada imao u državi i suočava se sa novim do tada nepoznatim pitanjima i problemima. Austro-Ugarska sistematski nastoji potpuno odvojiti muslimane u Bosni i Hercegovini od Istanbula kao njihove duhovne matice. Zbog ogromnog nezadovoljstva bosanskog stanovništva islamske vjeroispovjesti, tadašnji novi zemaljski poglavar herzog Wuttemberg je pokušao odobrovoljiti muslimansko stanovništvo, te tadašnja vlast želi uspostaviti što bezbolnije islamsku vjersku hijerarhiju koja će u potpunosti biti udaljena i odvojena od Istanbula. General Filipović je zadužio fra Grgu Martića da organizira slanje predstavke u kojoj se traži da se u samoj Bosni organizira islamska vjerska hijerarhija i da se u Bosni izabire reisul-ulema.³ (Mustafa Imamović, Historija Bošnjaka, Preporod 1996 god., str. 364.)

Fra Grga Martić uspijeva preko uglednih građana Sarajeva pridobiti, kako to Mustafa Imamović kaže, „iznuđenu“ izjavu kojom se traži da se u Bosni organizira

islamska vjerska hijerarhija i da se u Bosni imenuje reisul-ulema.⁴ (Ferdo Hauptman /Priredio i uredio/, Borba Muslimana Bosne i Hercegovine za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju, Građa, Arhiv SR BiH, Građa III, Sarajevo, 1967 god., str. 24.) Ovo pitanje je požurivano da se riješi u Beču na osnovu izjave „pedesetosmorice“, ali je Istanbul pozvao na član 2. Carigradske konvencije kojim je muslimanskom stanovništvu bilo zagantovano da slobodno održavaju veze sa svojim vjerskim starješinstvom u Turskoj. Prema M. Imamoviću, hroničar Enveri Kadrić je zabilježio imena svih 58 navedenih potpisnika, mada se po Sarajevu, kako on tvrdi, pričalo da mnogi od njih nisu nikad izjavu ni vidjeli, a kamoli potpisali. Na osnovu takve liste je utvrđen socijalni sastav potpisnika koji je sačinjavalo 22 posjednika, 15 vjerskih službenika i 13 trgovaca, a u kasnijim političkim raspravama Austro-Ugarska vlast vrlo često pozivala na ovu „iznuđenu“ izjavu. Najveći broj muslimanskog stanovništva suprotstavljao se ideji odvajanja od Istanbula jer im je bilo nezamislivo da se potpuno prekine vjekovima ukorijenjivana duhovna veza sa Istanbulom kao njihovim duhovnim centrom. U početnom periodu šejhul-islam u Istanbulu, kao vrhovni vjerski autoritet u Osmanskom carstvu, odbijao je dati svoju saglasnost za uspostavu samostalne Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini koja će na sebe preuzeti svu odgovornost za organizaciju vjerskog života, formiranje potrebnih organa i ustanova, postavljanje i izbor čelnih ljudi, vjerskih službenika i svih ostalih poslova. Međutim, 1882. godine šejhul-islam imenovao je sarajevskog muftiju Hilmi ef. Omerovića za bosanskog muftiju i ujedno ga je ovlastio da može imenovati niže vjerske službenike i šerijatske sudije. Usljed ovoga Austro-Ugarska država carskim dekretom od 17. oktobra 1882. godine postavlja Hilmi ef. Omerovića za bosanskog muftiju i proglasila ga je prvim reisul-ulemom u Bosni i Hercegovini i ova godina se uzima godinom formiranja samostalne Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Istovremeno su imenovana i četvorica članova Ulema medžlisa, kao vrhovnog tijela za vjerska pitanja, a takođe je formirana Zemaljska vakufska komisija koja je bila zadužena za vakufske i mearifске poslove muslimana u Bosni i Hercegovini. Za prve članove Ulema medžlisa postavljene su kadije: Hasan ef. Pozderac, Mehmed Nezir ef. Škaljić, Nuri ef. Hafizović i Hasan ef. Ibrahimović. Izdavanjem menšure reisul-ulemi Hilmi ef. Omeroviću sa ovlastima vrhovnog bosanskog muftije smatra se prenošenjem stvarnog legitimiteta i ovlasti po pitanjima cjelokupne organizacije vjerskih pitanja i poslova na bosanskog reisul-ulemu od strane šejhul-islama u Istanbulu kao vrhovnog vjerskog autoriteta kojim je nastavljen duhovni kontinuitet uređivanja vjerskih poslova u Bosni i Hercegovini od strane reisa i izabраниh predstavnika. Menšura je ovlaštenje reisu za vršenje vjerskih poslova i pravo da daje ovlaštenja drugim licima. Samo nekoliko mjeseci kasnije, Car je primio delegaciju Bošnjaka sa Hadžiomerovićem na čelu, koja mu je izrazila zahvalnost za uspostavljanje islamske hijerarhije.⁵ (Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo, 1997.god, str. 334-366.)

Na slici 1. je predstavljena islamska vjerska hijerarhija 1909. godine

Slika 1. Islamska vjerska hijerarhija 1909.g.

Sada je predstojala borba za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju koja se odvijala kroz dvije faze. Neposredan povod za otpočinjanje autonomnog pokreta je bila otmica jedne mlade muslimanske djevojke koju je otela katolička svećenica, a što je izazvalo oštre proteste u mostarskom kotaru. Radilo se o maloljetnoj kćeri Osmana Omanovića, Fati Omanović. Otac je nestanak kćerke prijavio policiji, a cijeli slučaj je uznemirio sve građane Mostara koji su oštro reagirali na sve ovakve i ranije slične pokušaje pokrštavanja muslimanskog stanovništva. Protestna skupština „u mostarskoj kiraethani (čitaonici) ukazala je na opasnost od katoličke vjerske propagande koja je u zadnej vrijeme postala isuviše nasrtljiva. Tu je uz učešće preko hiljadu Bošnjaka izabran jedan odbor od dvanaest članova, sa muftijom Ali-Fehmi Džabićem na čelu, koji je okružnom načelniku, baronu Isidoru Benku, podnio zahtjev da se maloljetna Fata pronade i vrati svojim roditeljima.“⁶ (Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka, Preporod*, Sarajevo, 1997.god, str. 389.) U praksi se smatra da je ovaj događaj predstavljao početak borbe muslimanskog stanovništva za autonomiju, međutim, kako Hauptmann kaže, to je bio samo jedan aspekt te borbe, odnosno da je taj mostarski memorandum bio početak rješavanje vjerske i vakufsko-mearifске autonomije, a što je za ovaj rad važnije, jer je drugi aspekt te borbe privredni i politički aspekt koji je počeo nešto ranije, ali ostaje činjenica da se cjelokupna borba za autonomiju odvijala i oblikovala najviše pod vodstvom Džabićeve grupe.⁷ (Ferdo Hauptmann, *Građa, Arhiv SRBiH, Građa III*, Sarajevo, 1967 god.Nav. dj. str. 28.)

Bošnjaci su, zajedno sa Srbima, vršili pritisak na Austro-Ugarsku vlast kako bi dobili traženu autonomiju, a na pregovorima vođenim u Sarajevu od 2. februara do 25. aprila 1901. godine između muslimanskih prvaka na čelu sa Džabićem i

predstavnicima Zemaljske vlade na čelu sa Kutscherom, predat je statut i memorandum zahtjeva. Prema Hauptmannu, „tenor memoranduma bio je naglašavanje opasnosti za islam u Bosni i Hercegovini u toku dotadašnje Austro-Ugarske okupacije. Ta se ispoljava u propadanju i nasilnom rušenju muslimanskih grobalja i džamija, zatim u lošem poslovanju muslimanskih vjersko-prosvjetnih zavoda kao i u nebrizi muslimanskih vjerskih glavara. Teška se kritika osim toga upućuje na račun katoličke i velikohrvatske propagande. Na osnovu takvog stanja otkriva se Austro-Ugarska za neispunjenje osnovnih obaveza iz 1878/1879. pa se za zaštitu ugroženih vjerskih interesa muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini traži prihvaćanje podnesenog statuta za vakufsko-mearifsku autonomiju.“⁸ (Ibid, str. 29.)

Paralelno sa ovim pokretom se odvijala i srpska borba za kulturnu i prosvjetnu autonomiju, pa su se ove dvije grupe i njihovi prvaci udružili u „slogu“, kako se ona navodi u literaturi, i zajedničkim snagama radili na postizanju svojih ciljeva. Prilikom okupacije Bosne i Hercegovine od strane austro-ugarske vojske, njihove vlasti su očekivale da pravoslavno-srpski narod pruži otpor, s obzirom na tada visok stepen njihove nacionalne svijesti i činjenicu da mu je Berlinski kongres onemogućio nacionalno oslobođenje zbog čega su upravo i bili digli ustanak 1875. godine. Neriješena agrarna pitanja, tvrd odnos Austro-Ugarskih vlasti prema srpskom nacionalizmu i crkvama, navele su srpske prvake da se i oni uključe u borbu za crkveno-školsku autonomiju. Tako je i došlo do zajedničkih akcija sa muslimanskim prvacima kako bi se taj cilj i ostvario. Tako su se u avgustu 1901. godine u Kiseljaku sastali muslimanski i srpski prvaci, sa Džabićem i Jeftanovićem na čelu. Sastanak je održan u tajnosti, ali su Austro-Ugarske vlasti za njega saznale i pokušale na najbolji način spriječiti dalje sastajanje i saradnju srpskih i muslimanskih prvaka, pooštavaju se policijske mjere jer se vlast bojala da će ta muslimansk-srpska opozicija nastaviti da se bori protiv njih, pa čak i za povratak u okvir turske vlasti, a ne samo da se traži vjersko-prosvjetna autonomija. U Bosni i Hercegovini je pooštrena policijska represija praćena valom seobe Bošnjaka u Tursku. Prije Džabićevog odlaska u Istanbul, srpska strana je nastojala da saradnji sa Muslimanima nametne institucionalni okvir zaključivanjem jednog nacionalno-političkog ugovora o međusobnom savezu. U tu svrhu je u augustu 1901. godine održan tajni sastanak između dvije strane koje su predvodili Dažbić i Jeftanović u Kiseljaku. Poslije odlaska Džabića Bošnjake su zastupali Ali beg Firdus i Bakir beg Tuzlić. Srbi su ponudili nacrt ugovora o političkoj saradnji u 25 članova u kome su na prvom mjestu tražili političku autonomiju za Bosnu i Hercegovinu pod sultanovim suverenitetom. Na čelu vlasti u Bosni i Hercegovini nalazio bi se guverner imenovan od Porte, naizmjenično jedan Musliman i jedan pravoslavni (Srbin). Zbog nesaglasnosti oko agrarnog pitanja, naziva jezika (da bude samo srpski) i zahtjeva da pismo bude samo ćirilica, muslimanski prvaci nisu nikada potpisali Ugovor. Odlaskom Džabića Pokret za autonomiju je utihnuo, pa je novi ministar finansija Burian to iskoristio i krajem 1904. godine popunjena upražnjena mjesta u Ulema - medžlisu i Vakufskoj direkciji lojalnim ljudima i imenuje nove

članove Zemaljskog vakufskog povjerenstva.⁹ (Više o ovim zbivanjima u: Mustafa Imamović, Historija Bošnjaka, Preporod, Sarajevo, 1997.god.str.)

Ovaj muslimanski pokret je tražio autonomiju i samostalnost bosanskih muslimana u organiziranju svojih vjerskih poslova i u upravljanju vakufskim dobrima i islamskim obrazovanju. Pokret koji je nastao, kao što je navedeno, u mjesecu maju 1899. godine predstavljao je prvi organizirani pokret muslimana i borbu za svoja kulturna i politička prava i vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju koji je nakon desetogodišnje borbe okončan 15. aprila 1909. godine donošenjem Statuta za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini. Uslijedila su mnoga politička previranja i političko organiziranje muslimanskog i pravoslavnog stanovništva.

Ipak, tako je konačno 15. aprila 1909. godine ozakonjen, kako smo naveli, Statut za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini, koji je 1. maja iste godine stupio na snagu. Time su ostvareni desetogodišnji napori muslimanskih prvaka i intelektualaca za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju. Pouzdano se može kazati da je u pozadini za autonomiju, kako Bošnjaka tako i Srba, bila borba za političku autonomiju Bosne i Hercegovine, koja je Bošnjacima bila trajni cilj, a Srbima tek jedno prijelazno rješenje i usputna stanica do pripajanja Srbiji. Izdavanjem ovog statuta prihvaćena je većina zahtjeva muslimana i konačno priznata autonomija uređivanja i organizacije islamskih pitanja i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini od strane Austro-Ugarske.

S prestankom turske vlasti znatno se gubi značaj diferenciranja u odnosu na Turke i akcent je više na unutar-bosanskim razlikama. Na taj način i bosanska identifikacija u odnosu na islamske istovjerce dobrim dijelom gubi svoj raniji smisao. Narod se klasno i konfesionalno razlikovao u tolikoj mjeri da nije moglo doći ni do minimalnog nacionalnog jedinstva Bosanaca. Iz muslimanske sredine formirao se vladajući sloj, koji je, nalazeći u to doba uglavnom punu podršku širokih muslimanskih slojeva, težio za održanjem postojećeg stanja, tj. feudalne Turske Carevine, u kojoj bi, istina, Bosna zadržala poseban status. Građanske klase u modernom smislu, koja bi predvodila nacionalni pokret, nije bilo među Muslimanima, a čaršija je stagnirala u svojim esnafsko-feudalnim okvirima. Obespravljena kršćanska raja je vodeći borbu s feudalcima znala tražiti zaštitu i kod predstavnika centralne vlasti, protiv kojih su inače vodili borbu „bosanski Muslimani“ još znatno prije nego što su to učinili srpski (u manjem broju i hrvatski) ustanici krajem turske vlasti. Pokušaja za afirmaciju bošnjaštva u nacionalnom smislu u bosanskih Srba zapravo nije ni bilo. Srpski nacionalni pokret imao je sve šanse tako da je ubrzo ovladao bosanskim Srbima. Srpski ustanici krajem turske vlasti postavljali su, istina, u svome nacionalnom programu i autonomnu Bosnu, no politički od Turaka i socijalno od feudalizma emancipirana istonarodna i istovjerska Srbija sve im je više postajala nacionalni ideal. Kod bosanskih Srba već od početka XVIII stoljeća počela je jačati trgovačka buržoazija, koja je s mnogo smisla za svoje

klasne interese znala lavirati između turskih vlastodržaca, bosanskih Muslimana i širokih srpskih masa. Austro-Ugarska uprava se, stoga, odmah nakon okupacije suočila sa srpskim zahtjevima da zadrže i prošire svoju samoupravu u oblastima vjerskog i prosvjetnog života. To i bili osnovni uzroci „autonomskog pokreta Srba bosne i Hercegovine, koji je, čitav niz godina, sve do proklamovanja Uredbe o samoupravi 1905. godine, predstavljao okosnicu i glavno obilježje političkog života Srba. S obzirom na značaj i dužinu trajanja događaja vezanih za ovaj opozicioni pokret u dvjema važnim oblastima društvenog života Srba, to predstavlja i dobar dio istorije Bosne i Hercegovine pod okupacijom, posebno istorije srpskog naroda.“¹⁰ (Božo Madžar, Pokret Srba Bosne i Hercegovine za vjersko-prosvjetnu autonomiju (Poseban otisak), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, Knjiga LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 18, Sarajevo, 1987., str. 215.) Ipak, mora se priznati da, kada se posmatra borba za crkveno-prosvjetnu autonomiju, svaki autor tu borbu posmatra isključivo sa političkog i nacionalnog aspekta i niti jedan ne pominje da dolaskom austro-ugarske vojske u Bosni i Hercegovini se stanovništvo razlikuje tek po konfesiji, dok se kulturološki aspekt gotovo zanemaruje, osim sa aspekta školstva i konfesije. Primjeri su za to dva navedena autora, tj. Mustafe Imamovića i Bože Madžara. Prema ovom drugom, položaj cjelokupnog crkvenog i školskog života Srba dolaskom Austro-Ugarske je bio „bijedan“, te da „ni u svim okružnim centrima nije bilo namjenski izgrađenih školskih zgrada za smještaj srpskih škola. Okupacija je zatekla 56 srpskih osnovnih škola, koje su uglavnom bile improvizovano smještene, a brigu o njima vodile su srpske pravoslavne crkveno-školske opštine. Pored ovih, postojale su još i niža gimnazija u Sarajevu i Pelagićeva teološka škola u Banja Luci.“¹¹ (Ibid. str. 216. Božo Madžar, Prosvjeta, Srpsko prosvjetno i kulturno društvo 1920-1949., Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Banja Luka, 2001., str. 22.)

Poput borbe muslimanske inteligencije i religijskih vjerodostojnika za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju, slično se odvijala i srpska borba za vjersko-prosvjetnu autonomiju, ali moglo bi se reći jednim žešćim tempom koji je bio više političke prirode. Ta politička priroda je pristicala iz Kalajeve zabrane korištenja srpskog i hrvatskog poistovjećivanja sa pravoslavnim i katoličkim stanovništvom i zabrane njihovih veza sa Beogradom i Zagrebom. Primjera radi, 1884. godine su vlasti pokušale dozvoliti određenu autonomiju mostarskoj crkvenoj opštini, ali se u statutu umjesto „srpske crkvene opštine“, nalazilo „istočno-pravoslavna crkvena opština“ što je izazvalo oštre i burne proteste tamošnjih Srba. Zabrana upotrebe nacionalnog imena za pravoslavne institucije, tj crkve, škole, općine i drugo, bilo je regulisano naređenjem Zemaljske vlade od 5. aprila 1880. godine, ali ona nije provedena u strogom smislu već se tolerisalo njeno kršenje. Međutim, nakon 1884. godine i potpune zabrane korištenja pojma „srpska“, uslijedili su zahtjevi Zemaljskoj vladi iz Banja Luke, Tuzle, Brčkog i drugih gradova koji su željeli zadržati nazive „srpska crkveno-školska opština“. Naime, tada se vodila politika Kalaja da u Bosni i Hercegovini žive samo Bosanci i Hercegovci različitih vjeroispovjesti i da vlasti neće trpjeti nikakva štetna srpska ili hrvatska stremljenja i

tenedencije prema Bosni i Hercegovini. Čak u Tuzli nije dozvoljeno da se osnuje „Donjetuzlansko srpsko crkveno pjevačko društvo“. Sve je to dovelo da se borba za vjersku i prosvjetnu autonomiju zaoštri, pa se u Beču decembra 1896. godine našla grupa od 33 delegata predstavnika 14 crkveno-školskih općina iz Bosne i Hercegovine. Madžar tvrdi da u toj borbi, sve do 1903. godine Srbija, Crna Gora i Rusija nisu učestvovala u podršci zbog straha od izbijanja sukoba, ali od tada se već počinje materijalno pomagati iz Srbije, ali, zaključuje Madžar, pokret Srba u Bosni i Hercegovini za vjersku i prosvjetnu autonomiju je bio autohton, da je ponikao u Bosni i Hercegovini i u njoj vođen.¹² (Ibid, str. 229.)

Nepopustljivost austro-ugarskih vlasti prema traženoj autonomiji doveo je do zbližavanja i saradnje srpskog i muslimanskog autonomnog pokreta, iako su oba potekla iz Mostara. Ciljevi i metode srpskog pokreta za crkveno-školsku autonomiju i muslimanskog pokreta za vakufsko-mearifsku autonomiju su bili dosta slični, s tim da je srpski pokret počeo nešto ranije i u velikoj mjeri potakao i uticao na muslimanski pokret, „nije zadirao u u klasne interese muslimanskog begovata, koji je bio glavni nosilac autonomnog pokreta Muslimana, pa je to, kao i činjenica da je protivniku bilo isto se omogućavala saradnju ova dva pokreta.

U početku je ta saradnja bila svedena samo na kulturne veze, kao što su bile priredbe srpskih pjevačkih društava „Gusle“ u Mostaru i „Sloga“ u Sarajevu, na kojima su prisustvovali i Muslimani. Međutim, Kalajevom konceptu nacionalne politike u Bosni i Hercegovini smetao je i taj i svaki drugi oblik saradnje između tri nacionalne grupacije u Bosni i Hercegovini, a posebno politička saradnja između dva opoziciona pokreta. To je, inače, bila osnovna karakteristika nacionalne politike okupacione vlasti.“¹³ (Ibid, str. 238.) Prvi zajednički značajniji nastup vodstva srpskog i muslimanskog pokreta izveden je 1900. godine, kada su istovremeno nastupile u Budimpešti srpska i muslimanska delegacija sa namjerom da caru predaju svoje memorandume u kojima su bile sadržane žalbe protiv miješanja vlasti u vjerski i prosvjetni život. Prije sastanka u Kiseljaku, srpski i muslimanski prvaci su se sreli u Novoj Gradišci i Slavonskom Brodu godinu dana ranije, gdje je pominjano i stvaranje autonomije za Bosnu i Hercegovinu pod sultanovim suverenitetom, a da bi se naglasila ravnopravnost, predviđeno je bilo naizmjenično biranje valije-guvernera, jedanput Srbina, drugi put Muslimana. Bilo je govora i o internacionalizaciji spora sa okupacionom vlasti putem obraćanja velikim silama, potpisnicama berlinskog ugovora, od kojih bi se zahtijevalo poništenje mandata datog Austro-ugarskoj. I pored ovih nastojanja, u 1900. godini nije došlo do potpisivanja ugovora o saradnji dva pokreta. No, nakon navedenog sastanka u Kiseljaku 1901. godine dogovoreno je da oba pokreta zajedno sarađuju u ostvarenju svojih ciljeva. Tu su cirkulisala i dva nacrtu sporazuma o saradnji, „od kojih se jednoga dočepala vlada i, u cilju kompromitovanja cjelokupne akcije na stvaranju sloge među muslimanskim masama, objavila ga u nekoliko vladinih listova. Kalaj je bio veoma zadovoljan odjekom koji je među Muslimanima naišlo objavljivanja teksta „Nacrtu ugovora među Srbima pravoslavne i muslimanske vjere u Bosni i

Hercegovini“, što je, po njegovom mišljenju, značajno umanjilo ugled radikalnih vođa u muslimanskom lageru.

Prema izvještajima iz okružnih mjesta, objavljivanje nacrtu ugovora izazvalo je udaljavanje Srba i Muslimana. U srpskim krugovima poricano je postojanje bilo kakvog ugovora o saradnji, a za objavljivanje okrivljeni su neki muslimanski prvaci, među ostalima i Osman Nuri Hadžić. Ipak, nakon višegodišnje borbe za crkvenu i prosvjetnu autonomiju, vlasti su popustile, te je 13. avgusta 1905. godine donesena Uredba o uređenju crkvene i školske uprave srpsko-pravoslavnih eparhija (mitropolija) u Bosni i Hercegovini.

LITERATURA

- Abdulah Šarčević, *Iskon i smisao-čovjek i sudbina kulture zapada*, „Svjetlost“, Sarajevo. 1971.
- Andre Samprini, *Multikultuzralizam*, Clio, Beograd, 1999. god.
- Božo Mađar, *Pokret Srba Bosne i Hercegovine za vjersko-prosvjetnu autonomiju* (Poseban otisak), Akademija nauka i umjetnosti BiH, Posebna izdanja, Knjiga, LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 18, Sarajevo, 1987.
- Božo Mađar, Prosvjeta, *Srpsko prosvjetno i kulturno društvo 1920-1949.*, Akadkemija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Banja Luka, 2001.
- Dr. Miloš Ilić, *Sociologija kulture i umjetnosti*, „Naučna knjiga“, Beograd. 1987.
- Dvajt Megdonald, *Teorija masovne kulture*: u zborniku: Mass kulture, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1965.
- Đorđe Pejanović, *Kulturno-prosvjetna, humana i socijalna društva u BiH za vrijeme austrougarske vladavine*, Sarajevo, 1930.
- Đorđe Pejanović, *Srednje i stručne škole u BiH od početka do 1941. godine*, Svjetlost, Sarajevo 1953. god.
- Edgar Morin, *Kako izaći iz XX stoljeća*, „Globus“, Zagreb, 1983.
- Edin Čelebić, *Političke i kulturne prilike u BiH krajem XIX i početkom XX vijeka sa posebnim osvrtom o djelatnosti i ulozi kulturno-prosvjetnih društava*. Hercegovina. 1990.
- Ferdo Hauptman / Priredio i uredio /, *Borba Muslimana BiH za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju*, Građa, Arhiv SR BiH, GrađalIII, Sarajevo, 1967.
- Grupa autora, *BiH od najstarijih vremena do II svjetskog rata*, Sarajevo, 1996.
- Herbert Markuze, *Kultura i društvo*, BIGZ, Beograd, 1977. god.
- Miloš Ilić, *Sociologija kulture i umjetnosti*, Naučna knjiga, Beograd, 1987.
- Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo, 1997.
- Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnjo-politički razvitak BiH od 1878-1914*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1977.
- Muzafer Hađagić, *Preobražaji kulture*. „Vuk Karadžić“. Beograd, 1979.

- Omer Ibrahimagić, *Državno-pravni razvitak BiH*, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1998.
- Risto Besarović, /Redaktor/, *Kultura i umjetnost u BiH pod austrougarskom upravom*, Građa, Sarajevo, 1968. God.
- Risto Besarović, *Kulturni razvitak Bosne i Hercegovine (1878-1918)*, Sarajevo, 1977.

Novine i časopisi:

- *Bosanskohercegovačke novine*, Sarajevo, 2. 6. 1881.
- Časopis *Nada*, Broj 1, 10, Sarajevo, 15. maja, 1895.
- Časopis *Bosna*, poluzvanični vilajetski (bosanski) list, koji je izlazio dvojezično (bosanski i turski jezik), u periodu od 16. 05. 1886. god. do 18. 07. 1878. god, korišteni brojevi: 26, 30, 40.
- Pregled, maj, 1928.

Neobjavljena građa:

- Arhiv Bosne i Hercegovine
- Arhiv Franjevačkog samostana Kraljeva Sutjeska
- Arhiv grada Sarajeva
- Hrvatsko kulturno društvo „Napredak“

**CULTURAL CONDITIONS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA
AFTER 1878****ABSTRACT**

All states and peoples cherish their cultural creativity and through it they also write their autobiographies. Bosnians are an ancient European people that left its lasting political and cultural mark on world history even within the Ottoman Empire. After 1878, life in Bosnia and Herzegovina flowed within the boundaries of the political, cultural and societal circumstances of the time. In late 19th century, Bosnia and Herzegovina found itself on a politically provisional and complicated situation. The arrival of Austria-Hungary in 1878 led to a "collision" and a "clash" of two cultures, the Oriental and the Western European one. In fact, perturbations in the societal arena and political turbulences of the early 20th century left an indelible mark on the entire European cultural heritage and creation – including BiH, notwithstanding the evident presence of rigid traditionalism, which by its nature means the absence of progress, though progress itself frequently bypasses the values of a traditions. Despite the naming of national cultures of the day (a necessary process in BiH, part of its path towards a nation-state, same as with any other European state), the then generations fought for their cultural, educational and religious autonomy, showing all the glory of the Bosnian cultural spirit in all the different areas. The struggle of this period demonstrated that „European history was a mono-religious homogenization, which excluded the other and the different as alien and foreign. This experience of identity and totality based on centrism, on the will of the majority, i.e. democracy, was, in fact, the essence of the aforementioned, with no possibility for heterogeneity, and is the basis of development of states as nation-states. Contrary to them, Bosnia and its cultural spirit are a differentia specifica, the paradigm and the idiom for a multi-cultural, multi-national and multi-religious essence based differences and the respect for diversity and division, where differentiation represents the highest level of integration, functional only as opposition, diversity and division. Since Bosnia and its spirit are based on diversity, it is an obligation of the state and all its institutions to secure the conditions necessary for the integrative and regulatory segments within cultural action across the state as a single territory, so that BiH is a representation of all the achievements in the world and in the state, since any particularity of action is, in fact, an inhibition of the state to act as such“ and thus put an end to the struggle to this effect, which started back in 1878.

Keywords: *waqf-mearif autonomy, cultural revival, Reis-ul-Ulema (supreme pontiff of the Islamic community), majlis, Riyasat*